

УДК 347.63

DOI 10.32755/sjlaw.2020.02.040

Шамрук Н. Б.,

кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9308-3754;

Кульок Д. М.,

слухач магістратури Академії Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2470-2122

ЩОДО ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ТА МАЙНОВИХ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті надана загальна характеристика поняття особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків та дітей у сучасних умовах в Україні. Зазначено, що законодавство надає поняття майновим та немайновим правам та обов'язкам батьків та дітей у державі та, відповідно, врегульовує цим самим вищевказані взаємини між ними. У висновках зазначено, що необхідно поглиблювати вивчення цих понять для подальшого їх удосконалення і ґрунтовних тлумачень, при цьому враховуючи всі зміни до законодавства, судову практику, думку науковців та зміни, що стосуються суспільного життя.

Ключові слова: батьки, діти, особисті немайнові права, особисті немайнові обов'язки, особисті майнові права, особисті майнові обов'язки.

Постановка проблеми. Особисті немайнові та майнові права і обов'язки батьків та дітей посідають важливе місце у сукупності всіх відносин, що виникають у сім'ї. Спочатку вони отримали закріплення в традиціях, національних звичаях, нормах моралі, релігійних канонах, згодом стали предметом регулювання та охорони норм законодавства, зокрема сімейного та цивільного. Ці відносини завжди привертали до себе увагу науковців, та в юридичній науці питанню батьківських правовідносин останнім часом не достатньо приділялося належної уваги. Але на сьогодні дослідження їх не втрачає своєї актуальності, що пояснюється постійною зміною відносин у сучасному суспільстві, появою нових способів і форм спілкування, які впливають на захист і реалізацію особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків та дітей, а тому існує гостра потреба розглянути вищезазначене питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовідносинам, що формуються між батьками та дітьми, були присвячені окремі праці М. В. Антокольської, Ю. Ф. Беспалова, Є. М. Білогорської, В. І. Бошко, Я. Р. Веберса, Є. М. Ворожейкіна, В. С. Гопанчука, В. І. Даніліна, І. В. Жилінкової, Р. П. Мананкової, Г. К. Матвеева, В. Ф. Маслова, Я. М. Шевченко та інших.

Метою статті є загальна характеристика правовідносин батьків та дітей: визначення поняття, аналіз видів та особливостей особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків та дітей у сучасних умовах в Україні.

Виклад основного матеріалу. Особистим немайновим правам і обов'язкам батьків та дітей приділяється окрема глава Сімейного кодексу України (далі – СК України) [1]. Так, у ст. 141 СК України визначено принцип рівності прав та обов'язків батьків щодо дитини, який закріплює рівність прав і обов'язків мати та батька щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою, а розірвання шлюбу між батьками та проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав та не звільняє їх від виконання обов'язків стосовно дитини. Взаємини батьків і дітей мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності, а тому батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини [2, с. 51].

Аналізуючи Главу 13 СК України «Особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей», можна виділити такі основні особисті немайнові батьківські права: 1) право на визначення дитині прізвища, імені, по батькові; 2) право на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини; 3) право на виховання дитини; 4) право на спілкування з дитиною; 5) право на представництво і захист прав та інтересів дитини; 6) право на визначення місця проживання малолітньої дитини; 7) право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб; 8) право на піклування та турботу про себе зі сторони повнолітніх дітей. Крім того, варто додати до цього переліку й особисте право батьків давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою, яке закріплено в ст. 217 СК України.

Особисті немайнові права дитини також можуть бути піддані певному групуванню (класифікації). Аналіз Глави 13 СК

України, яка закріплює особисті немайнові права й обов'язки батьків і дітей, дозволяє виділити такі особисті немайнові права дитини, як: 1) право на визначення прізвища, імені, по батькові; 2) право на зміну прізвища та по батькові; 3) право на належне батьківське виховання; 4) право на захист своїх прав та інтересів; 5) право на спілкування з батьками; 6) право на визначення місця проживання; 7) право висловити свою думку і бути вислуханою з питань, що стосуються її особисто, та питань сім'ї.

Отже, під особистими немайновими правами батьків законодавець розуміє суб'єктивні права матері та батька, що надають можливість їх носіям мати і здійснювати немайнові права у пріоритетному порядку перед іншими учасниками сімейних правовідносин, під особистими немайновими правами дитини визначає суб'єктивні особисті права, об'єктом яких є нематеріальні блага, які виникають із народження й припиняються з досягненням повної дієздатності, спрямовані на нормальний розвиток і соціалізацію дитини, мають високий ступінь публічного інтересу, що полягає в здійсненні контролю за діями батьків або осіб, що їх замінюють.

Аналізуючи обов'язки батьків, варто наголосити, що, ст. 143 СК України зобов'язує батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Саме цей обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку є необхідною передумовою для здійснення ними всіх інших особистих немайнових прав щодо дитини. Проте ст. 143 СК України чітко визначає юридичні підстави, що можуть звільнити батьків від виконання цього обов'язку. Ними є, по-перше, наявність у дитини істотних вад фізичного й (або) психічного розвитку, по-друге, наявність інших обставин, які мають істотне значення [1].

Іншим немайновим обов'язком батьків стосовно дітей є реєстрація народження дитини в органі Державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 144 СК України). В разі коли батьки чи один із них не досягли 18-річного віку, народження дитини реєструється у звичайному порядку. Також варто підкреслити, що реєстрація народження здійснюється з одночасним присвоєнням імені по батькові та прізвища дитині [3, с. 70].

Особливий теоретичний і практичний інтерес становить аналіз особистих немайнових обов'язків батьків щодо виховання дітей. Так, згідно зі ст. 150 СК України, саме батьки зобов'язані надавати дитині належне батьківське виховання. Стаття 12 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 150 СК України наголошують, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного із батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини. Батьки (особи, які їх замінюють) зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Натомість, варто підкреслити, що обов'язок повнолітніх дочки/сина піклуватися про своїх непрацездатних батьків закріплено в ст. 51 Конституції України. Така конституційна норма отримує своє продовження і в нормах сімейного законодавства, зокрема, ст. 172 СК України закріплює обов'язок дочки/сина піклуватися про батьків, виявляти турботу та надавати їм допомогу [1]. Слід зазначити, що виконання обов'язку піклуватися про батьків і надавати їм допомогу не завжди пов'язане із грошовими витратами, адже допомога може надаватися матері, батькові у вигляді виконання певної хатньої роботи, роботи на присадибній ділянці, прибудинковій території тощо.

Майнові права батьків і дітей – це права матері, батька, дитини, які виникають стосовно винятково майнових благ. Стаття 173 СК України зазначає, що батьки і діти, зокрема, ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. В разі спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які проживають разом, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не буде встановлено судом. Згідно з ч. 1 ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження [1]. Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна виділити такі види майнових прав батьків: право батьків на надання їм допомоги з боку дітей і повнолітніх дітей, право власності батьків на майно, право батьків на управління майном малолітньої дитини.

Щодо майнових прав дітей необхідно також зазначити, що поняття «майнові права дітей» вживається законодавцем у назві Закону України від 12.01.2012 № 4314-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей» [4], проте законодавець чомусь не надає майновим правам дітей чіткого тлумачення, а за змістом закону можна дійти висновку, що під майновими правами дітей розуміється як право власності дитини на майно (в тому числі на нерухоме майно), так і право користування ним.

Аналіз правових актів надає підстави виділити такі майнові права дитини, закріплені СК України: 1) право власності дитини на майно; 2) право дитини на користування майном батьків для забезпечення виховання та розвитку; 3) право дитини на утримання від батьків.

Обов'язок батьків утримувати дітей передбачений ст. 51 Конституції України та СК України. Згідно зі ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [1]. Так, відповідно до законодавства України, батьки зобов'язані: 1) утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати; 2) утримувати повнолітніх дочку, сина до досягнення ними двадцяти трьох років, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги за умови, що батьки можуть надавати матеріальну допомогу [1].

Отже, законодавець чітко встановив, що батьки повинні утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, не залежно від того, чи перебувають вони у шлюбі чи ні (у випадку народження дитини під час фактичних шлюбних відносин), чи визнаний шлюб недійсним, чи позбавлені вони батьківських прав, чи дитина від них відібрана тимчасово без позбавлення батьківських прав. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними, або за рішенням суду.

Такий обов'язок виникає лише за наявності сукупності таких юридичних фактів: 1) кровне споріднення (незалежно від добровільного чи судового встановлення батьківства) чи наяв-

ність родинних відносин (усиновлення) між батьками та дитиною; 2) непрацездатність повнолітньої особи і у зв'язку з цим брак власних коштів для задоволення своїх потреб; 3) потреба повнолітньої дитини у матеріальній допомозі; 4) можливість батьків надавати таку матеріальну допомогу [5, с. 13].

Іншим випадком, коли батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей, є продовження дитиною навчання. Так, згідно з роз'ясненнями, викладеними в п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3, обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей, які продовжують навчання, виникає за наявності сукупності таких юридичних фактів: 1) кровне споріднення (незалежно від добровільного чи судового встановлення батьківства) чи наявність родинних відносин (усиновлення) між батьками та дитиною; 2) продовження навчання повнолітньою дитиною; 3) потреба дитини в матеріальній допомозі; 4) можливість батьків надавати повнолітній дитині матеріальну допомогу [6].

Обов'язок батьків надавати матеріальну допомогу триває лише до досягнення дитиною 23 років і не може бути продовжений, а право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Якщо навчання було припинене і знову відновлене, повнолітній може знову вимагати від батьків утримувати його протягом терміну продовження навчання [5, с. 14].

Таким чином, майнові обов'язки батьків можна визначити як сукупність передбачених законом юридичних обов'язків, які виникають у батьків, з моменту народження до досягнення нею повноліття, а також можуть продовжуватись у разі продовження нею навчання за умови можливості надання батьками такої допомоги.

З іншого боку, розкриваючи майнові обов'язки дітей слід зазначити наступне. Утримання непрацездатних батьків може виражатися як у наданні матеріальної допомоги, так і виконанні дій, спрямованих на забезпечення їх життєво необхідних потреб. В Україні надання батькам матеріальної допомоги з боку повнолітніх дочок та синів здійснюється в добровільному, договірному чи в примусовому (судовому) порядку. Вибір дітей щодо обрання способу утримання своїх батьків у більшості ви-

падків характеризуються альтернативністю і, здебільшого, здійснюється без примусу, з їх власної ініціативи [7, с. 8].

Обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків виникає на підставі складу юридичних фактів: а) наявність сімейних відносин; б) досягнення дочкою/сином повноліття; в) непрацездатність або немічність батьків; г) потреба батьків у матеріальній допомозі.

Таким чином, майнові обов'язки дітей – це обов'язки, які виникають у повнолітніх дітей та пов'язані з надання матеріального утримання батькам, які є непрацездатними, інвалідами, чи тяжкохворими та потребують матеріальної допомоги.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновків про те, що законодавство України надає поняття майновим і немайновим правам та обов'язкам батьків і дітей у державі та, відповідно, врегульовує цим самим вищевказані відносини між ними. Так, законодавством визначено, що особисті немайнові права батьків – це суб'єктивні права матері, батька дитини, що надають можливість їх носіям мати та здійснювати немайнові права у пріоритетному порядку перед іншими учасниками сімейних правовідносин. Тобто в підтексті цього поняття ми вбачаємо всі моральні якості людини як батьків. Проте на практиці, через суспільну думку, є дуже довготривалим і клопітким процесом збір доказів про можливе недотримання цих прав та, порівняно, малий відсоток звернення суб'єктів зазначених правовідносин до органів влади щодо їх врегулювання. В свою чергу, немайнові обов'язки батьків – це визначені нормами сімейного законодавства сукупність юридичних обов'язків, які покладаються на батьків з моменту народження дитини та спрямовані на забезпечення прав та інтересів дитини. В цьому випадку законодавець чітко врегулював і зазначив, що саме входить до немайнових обов'язків батьків перед своїми дітьми та виклав це у розділі Сімейного кодексу України.

Особисті немайнові права дитини – це суб'єктивні права, що належать дитині з моменту народження або до досягнення нею повноліття, об'єктом яких є особисті блага. Деякі із вказаних законодавством прав можуть бути змінені суб'єктами пра-

ввідносин по досягненню повноліття (наприклад, зміна ім'я, прізвища, по батькові, місця проживання).

Немайнові обов'язки дітей – це юридичні обов'язки, передбачені нормами сімейного права, які полягають у наданні дитиною, дочкою та сином піклування про батька та матір, якщо вони є непрацездатними, немічними або внаслідок свого похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не можуть самостійно забезпечувати умови свого життя, потребують стороннього догляду, допомоги.

Майнові права батьків та дітей – це права матері, батька, дитини, які виникають стосовно майнових благ. Майнові обов'язки батьків – це сукупність передбачених законом юридичних обов'язків, які виникають у батьків, з моменту народження до досягнення нею повноліття, а також можуть продовжуватись у разі непрацездатності повнолітньої дитини чи продовження нею навчання за умови можливості надання батьками такої допомоги. Майнові обов'язки дітей – це обов'язки, які виникають у повнолітніх дітей та пов'язані з наданням матеріального утримання батькам, які є непрацездатними, інвалідами, чи тяжко хворими та потребують матеріальної допомоги.

Ці поняття розкривають усі можливості батьків та дітей, які їм надає законодавець для вирішення спірних питань, та врегульовують правовідносини між ними. Проте вважаємо, що необхідно більш поглиблювати вивчення цих понять для подальшого їх удосконалення і детальнішого надання визначення, при цьому враховуючи всі зміни до законодавства, судову практику, думку науковців та зміни, що стосуються суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України* від 31.05.2002, № 21. Ст. 135.
2. Темникова Н. А. Реализация и защита личных неимущественных прав ребенка в семейном праве России: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03. Омск, 2006. 197 с.
3. Дутко А. О. Сімейно-правовий статус батьків, які не досягли повноліття. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 68–71.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей: Закон України від 12 січня 2012 р. № 4314-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 40. Ст. 475.

5. Кацюба К. В., Конюхова М. В. Виконання юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх повнолітніх дітей. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 12–18.

6. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>. (дата звернення: 01.09.2020).

7. Лук'ячук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 18 с.

Shamruk N., Kuliok D.

ON PERSONAL NON-PROPERTY AND PROPERTY RIGHTS AND RESPONSIBILITIES OF PARENTS AND CHILDREN IN LEGISLATION OF UKRAINE

The article presents a general description of the concept of personal non-property and property rights and responsibilities of parents and children in latest conditions in Ukraine. The legislation is noted to provide the concept of property and non-property rights and responsibilities of parents and children in the state and, accordingly, to regulate such relations between them.

Under the personal non-property rights of parents the legislator understands the subjective rights of mother and father, enabling their holders to have and exercise non-property rights as a priority over other participants in family relations, the personal non-property rights of the child defines subjective personal rights, the object of which is intangible benefits that arise from birth and cease to reach full capacity, aimed at the normal development and socialization of the child, have a high degree of public interest, which is to control the actions of parents or persons replacing them.

Special attention in the article is paid to the property responsibilities of parents and children. It is established that the property responsibilities of parents are a set of statutory legal obligations that arise for parents from birth to adulthood, and may continue in the event of incapacity of an adult child or continued education, provided that parents can provide such assistance, and accordingly the property responsibilities of children – are the obligations that arise in adult children and related to the provision of material support to parents who are unable to work, disabled, or seriously ill and in need of financial assistance.

In our opinion, these concepts reveal almost all the opportunities provided by parents and children, which are provided by the legislator to resolve disputes and

regulate the legal relationship between them. However, we believe that it is necessary to deepen the study of these concepts to further improve them and provide a more detailed definition, while considering all changes in legislation, case law, the opinion of scholars and changes in public life.

Key words: *parents, children, personal non-property rights, personal non-property responsibilities, personal property rights, personal property responsibilities.*

References

1. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine*: Law of Ukraine dated January 10, 2002 №2947-III: The Verkhovna Rada of Ukraine dated 31.05.2002, № 21, Art. 135.

2. Temnikova, N. (2006), *Realization and protection of personal non-property rights of the child in family law of Russia*: autoref. dis ... cand. jurid. nauk: 12.00.03. Omsk.

3. Dutko, A. (2019), "Family law status of parents who have not reached the age of majority", *Legal scientific electronic journal*, № 1, pp. 68–71.

4. Ukraine (2012), *On amendments to some legislative acts of Ukraine to strengthen the protection of property rights of children*: Law of Ukraine dated January 12, 2012 № 4314-VI: The Verkhovna Rada of Ukraine, № 40, p. 475.

5. Katsyuba, K. and Konyukhova, M. (2019), "Fulfillment of the legal obligation of parents to take care of their adult children", *Entrepreneurship, economy and law*, № 6, pp. 12–18.

6. On application by courts of certain norms of the Family Code of Ukraine when considering cases concerning paternity, maternity and recovery of alimony: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

7. Lukyanchuk, O. (2019), *Obligation of children to support parents under the family legislation of Ukraine*: autoref. dis .... cand. jurid. nauk: 12.00.03, National Academy of Internal Affairs, Kyiv.